

Makale türü: Araştırma makalesi**Article type:** Research article

Geliş tarihi 25.06.2025

Submitted date

Kabul tarihi 23.07.2026

Accepted date

Elektronik yayın tarihi 26.10.2026

Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Albayrak, P. & Karageçi, D. (2026). Kars İlinde Yüzey Araştırmaları ile Tespit Edilen Eskiçağ Yerleşmelerinin Kültürel Turizme Katkı Potansiyeli. *Journal of History School*, 84, 5071-5100.

KARS İLİNDE YÜZEY ARAŞTIRMALARI İLE TESPİT EDİLEN ESKİÇAĞ YERLEŞMELERİNİN KÜLTÜREL TURİZME KATKI POTANSİYELİ¹

Pınar ALBAYRAK²**Dilek KARAGEÇİ³**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Kars ili ve çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen Eskiçağ yerleşimlerinin kültürel turizm açısından taşıdığı potansiyeli değerlendirmektir. Bölge, Karaz Kültürü, Urartu yerleşmeleri ve Geç Demir Çağı'na ait arkeolojik buluntular aracılığıyla Eskiçağ'dan günümüze uzanan zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Araştırmada yüzey araştırmalarıyla belirlenen kaleler, höyükler ve açık yerleşim alanlarının mekânsal dağılımları, korunma durumları ve mevcut ulaşım altyapısıyla ilişkileri analiz edilmiştir. Metodolojik olarak literatür taraması, saha gözlemleri ve arkeolojik verilerin karşılaştırmalı değerlendirilmesine dayalı bir analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Ayrıca arkeolojik alanların kültürel turizme katkı potansiyelini belirlemek amacıyla erişilebilirlik, fiziksel korunma durumu, peyzaj görünürlüğü, turistik çekicilik ve ziyaretçi kullanımına uygunluk gibi ölçütler uygulanmıştır. Değerlendirmeler, Kars ve çevresindeki Eskiçağ yerleşimlerinin büyük bir bölümünün kültürel turizm açısından değerlendirilebilir nitelikte olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bazı alanların korunma eksiklikleri, tanıtım yetersizliği ve turizm altyapısı sınırlılığı, mevcut potansiyelin yeterince kullanılamadığını ortaya

¹Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Kazım Karabekir Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, e-mail: albayrak_p_hotmail.com, Orcid: 0000-0003-3414-1218

³Doktora Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, e-mail: dkarageci@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-1514-5045

koymaktadır. Özellikle ulaşım açısından erişilebilir ve peyzaj değeri yüksek olan bazı kale ve höyük yerleşimleri, kültürel turizm rotalarına dâhil edilebilecek niteliktedir. Sonuç olarak çalışma, Kars'taki Eskiçağ yerleşimlerinin hem arkeolojik hem de kültürel turizm açısından stratejik öneme sahip olduğunu ortaya koymakta; sürdürülebilir koruma ve yerel halkın katılımını içeren kültürel turizm stratejilerinin geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kars, Eskiçağ Yerleşmeleri, Yüzey Araştırmaları, Kültürel Turizm.

The Potential of Ancient Settlements Identified by Surveys in Kars Province to Contribute to Cultural Tourism

Abstract

This study aims to evaluate the potential contribution of ancient settlements in Kars Province and its surrounding areas, identified through archaeological surface surveys, to cultural tourism. The region possesses a rich cultural heritage extending from the prehistoric period to the Middle Ages, evidenced by archaeological remains associated with the Karaz Culture, Urartian settlements, and the Late Iron Age. The research analyzes the spatial distribution, preservation status, and relation with current transportation infrastructure of castles, mounds, and open settlement sites identified during surface surveys. Methodologically, the study employs a comparative analytical approach based on a literature review, field observations, and assessment of archaeological data. To assess the potential for integration into cultural tourism, criteria such as site accessibility, physical preservation, landscape visibility, touristic attractiveness, and suitability for visitor use were applied. The evaluations indicate that a substantial portion of the ancient settlements in Kars and its environs possess significant potential for cultural tourism. However, deficiencies in site preservation, insufficient promotion, and limited tourism infrastructure hinder the full utilization of this potential. Notably, some castles and mound settlements with high landscape value and easy access via transportation networks are particularly suitable for inclusion in cultural tourism routes. In conclusion, the study demonstrates that the ancient settlements of Kars are of strategic importance not only for archaeological research but also for cultural tourism development. It emphasizes the necessity of implementing sustainable conservation measures and incorporating local community participation into cultural tourism strategies.

Keywords: Kars, Ancient Settlements, Surface Surveys, Cultural Tourism

GİRİŞ

Kars, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda, Erzurum-Kars Platosu üzerinde konumlanmaktadır (Ek 1). İl genelinde kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru eğimin azaldığı, nispeten düz bir topografya hâkimdir (Demir, 2014, ss.10-11). Coğrafi konumu itibarıyla Kars, tarih boyunca doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde uzanan yol ağlarının kesişim noktasında yer almış; bu özelliği sayesinde hem ticari hem de askerî yollar açısından stratejik bir geçiş güzergâhı olmuştur. Günümüzde de Kars, Kafkasya ile Anadolu'yu, Karadeniz havzası ile Doğu Anadolu ve İran'ı birbirine bağlayan önemli bir coğrafi kavşak noktası konumundadır (Ceylan, 2016; Ceylan vd., 2018, s.245).

Kars ve çevresi, tarih öncesi çağlardan itibaren sürekli iskâna sahne olmuş bir bölgedir. Yapılan arkeolojik araştırmalar, özellikle Paleolitik Dönem'den itibaren bölgede insan yerleşiminin varlığına işaret eden önemli bulgular ortaya koymuştur (Kökten, 1943). Tarihi dönemlere gelindiğinde, MÖ 2. binyılda bölge, Diauehi Krallığı'nın etkisi altında önemli bir siyasal yapı olarak öne çıkmaktadır (Pehlivan, 1991). MÖ 1. binyılda ise Urartu Devleti'nin Kars ve çevresinde siyasi ve kültürel hâkimiyet kurduğu görülmektedir (Tarhan, 1983, s.302; Pehlivan, 1991, s.36). Kars ve çevresi yaklaşık MÖ 580'li yıllarda Med egemenliği altına girmiştir (Diakonoff, 1951). Medler'in ardından, Anadolu genelinde olduğu gibi bu bölge de Pers İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiş (Kuhrt, 2017, s.360) ve daha sonraki süreçte Kars ve çevresi, sırasıyla İskender, Bizans, Sasani, Gürcü, Moğol, Akkoyunlu ve Osmanlıların idaresine girmiştir.

Kars ve çevresi, Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biri olarak, çok katmanlı arkeolojik birikimiyle dikkat çeker. Yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları, bölgenin arkeolojik açıdan hâlâ büyük ölçüde keşfedilmeyi bekleyen bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle taş mimarinin hâkim olduğu yapılar, kaya yerleşimleri, mezarlık alanları ve seramik buluntular, kültürel mirasın çeşitliliğini ve dönemsel sürekliliğini gözler önüne serer (Bingöl, 2011; Bingöl ve Karageçi, 2017; Bingöl ve Karageçi, 2018; Bingöl ve Karageçi, 2019; Günaşdı, 2016; Üngör, 2016; Karageçi ve Özgül, 2019). Ancak bu potansiyel, yeterli koruma, tanıtım ve bilimsel değerlendirme eksikliği nedeniyle büyük ölçüde atıl durumdadır. Dolayısıyla, Kars'ın arkeolojik mirası yalnızca akademik ilgi açısından değil, kültürel turizm açısından stratejik bir değer taşımaktadır.

Kültür kavramı, etimolojik olarak Latince *cultura* ve *colere* sözcüklerinden türemiş olup, Klasik Latince'de “bakmak”, “yetiştirmek”, “işlemek” ve tarımsal bağlamda “ekip biçmek” anlamlarında kullanılmaktadır. Ancak kavram, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlam bakımından önemli bir dönüşüm geçirmiş; insanın düşünsel üretimini, yaşam tarzını ve toplumsal gelişimini

kapsayan geniş bir içerik kazanmıştır. Aydınlanma Dönemi ile kültür, yalnızca maddi üretim süreçlerini ifade eden bir kavram olmaktan çıkarak bireyin zihinsel gelişimini ve toplumların uygarlık düzeyini açıklayan temel kavramlardan biri hâline gelmiştir (Usal ve Kuşluvan, 2002, ss.105-106). Günümüzde ise kültür, bir toplumun tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu maddi ve manevi değerlerin yanı sıra bilgi birikimini, gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimini, inanç sistemlerini, değer yargılarını, alışkanlıklarını ve davranış kalıplarını kapsayan dinamik ve sürekli gelişen bir bütün olarak tanımlanmaktadır (Turhan, 1994, s.45).

Toplumların uzun tarihsel süreçler boyunca meydana getirdiği kültürel birikim, zaman içerisinde kültürel miras kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kültürel miras; geçmiş uygarlıklardan günümüze ulaşan ve toplumsal kimliğin oluşumunda belirleyici rol oynayan mimari yapılar, arkeolojik alanlar, sanat eserleri, geleneksel yerleşim dokuları ile somut ve somut olmayan kültürel değerlerin tamamını kapsamaktadır. Bu yönüyle kültürel miras, yalnızca geçmişin izlerini günümüze taşıyan bir değerler bütünü olmayıp, aynı zamanda toplumsal belleğin korunmasına, kültürel kimliğin sürekliliğinin sağlanmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına katkı sunan önemli bir unsur niteliğindedir. Bunun yanında kültürel miras, sürdürülebilir kültür turizminin gelişmesine de önemli ölçüde katkı sağlayan temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmektedir (Yakar ve Yılmaz, 2025, s.95).

Kültürel mirasın sahip olduğu tarihsel, sanatsal ve toplumsal değerlerin korunarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi, planlı ve bilimsel bir yönetim anlayışını zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda kültürel miras yönetimi; kültürel miras varlıklarının belirlenmesi, belgelenmesi, korunması, sürdürülebilir kullanımının sağlanması ve toplum yararına değerlendirilmesini amaçlayan disiplinler arası bir yönetim modeli olarak tanımlanmaktadır. Çağdaş koruma ilkeleri ile bilimsel yöntem ve teknolojileri temel alan bu yaklaşım, kültürel mirasın evrensel değerinin korunmasını ve geçmişe ilişkin bilgi birikiminin toplumun erişimine sunulmasını hedeflemektedir (Gorman, 2005).

Kültürel mirasın korunmasının yanı sıra ekonomik ve toplumsal açıdan değerlendirilmesinde kültür turizmi önemli bir işlev üstlenmektedir. Kültür turizmi; tarihî, doğal ve kültürel miras unsurlarının sanat eserleri, geleneksel yaşam biçimleri, yerel değerler ve sosyo-ekonomik özelliklerle birlikte ele alınarak turistik bir çekim unsuruna dönüştürülmesini ifade eden alternatif bir turizm yaklaşımıdır (Uygur ve Baykan, 2007, ss.32-34). Bu turizm türü, yalnızca ekonomik gelir yaratması bakımından değil, aynı zamanda kültürel değerlerin korunmasına yönelik farkındalık oluşturma ve koruma faaliyetlerini desteklemesi açısından da önem taşımaktadır (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002,

s.189). Bununla birlikte kültür turizmi, bireylerin farklı toplumların tarihini, kültürünü, yaşam biçimlerini tanıma amacıyla gerçekleştirdikleri seyahat ve konaklama faaliyetlerini kapsamakta; ziyaret edilen destinasyonlarda ekonomik canlılığın artmasına, yerel kalkınmanın desteklenmesine, kültürel mirasın sürdürülebilir biçimde korunmasına katkı sunmaktadır (Arınç, 2002; Kızıllırmak ve Kurtuldu, 2005).

Dünya Turizm Örgütü, kültür turizmini bireylerin kültürel amaçlarla gerçekleştirdikleri seyahatlerin bütünü olarak tanımlamakta ve bu kapsamda iş amaçlı kültürel ziyaretlerden sahne sanatlarına, festivallerden kültürel etkinliklere, arkeolojik alan ve anıt ziyaretlerinden dini amaçlı seyahatlere kadar geniş bir faaliyet alanını değerlendirmektedir (Pedersen, 2002, s.23). Kültürel miras turizminin önemli alt bileşenlerinden biri olan “arkeoturizm” ise arkeoloji ile turizmin kesişim noktasında yer almakta; geçmiş uygarlıklara ait arkeolojik alanların ve diğer kültürel miras değerlerinin turizm kapsamında değerlendirilmesini ifade etmektedir (Jusoh vd., 2017, s.1167). Bu yönüyle arkeoturizm, kültürel mirasın tanıtılması, korunması ve ziyaretçiler tarafından deneyimlenmesine olanak sağlayan kültür turizminin en önemli uygulama alanlarından biri olarak kabul edilmektedir (Erdoğan, 2020, s.345).

Kültür turizmi, yararlanılan kültürel kaynakların niteliği ve ziyaretçilerin deneyim biçimleri dikkate alınarak farklı kategoriler altında değerlendirilmektedir. Zamansal yaklaşımlar çerçevesinde geçmiş uygarlıklara ait eser ve mekânların odak noktası olduğu tarih ve miras turizmi ile çağdaş kültürel unsurları esas alan popüler kültür turizmi ön plana çıkmaktadır. Popüler kültür turizmi; festivaller, müzik etkinlikleri, alışveriş, güncel sanat, edebiyat, sinema, televizyon yapımları ve yöresel mutfak kültürü gibi çeşitli bileşenleri kapsamaktadır. Yerel kimliğin öne çıkarıldığı yaklaşımlarda ise dini yapılar, mimari simgeler, geleneksel kıyafetler ve yöresel konuşma biçimleri gibi özgün kültürel unsurların temel çekicilik oluşturduğu etnik kültür turizmi dikkat çekmektedir (Uygur ve Baykan, 2007, s.34).

Kültür turizmi, ekonomik katkılarının yanı sıra sosyo-kültürel yapı ve fiziksel çevre üzerinde de önemli etkiler meydana getirmektedir. Sosyo-kültürel açıdan değerlendirildiğinde, yerel kimliğin korunmasına ve kültürel değerlerin tanıtılmasına katkı sağlamakla birlikte, kültürel mirasın ticarileşmesi ve kültürel yozlaşma gibi olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Ekonomik açıdan bölgesel kalkınmayı destekleyerek gelir ve istihdam olanakları oluşturmaya rağmen, plansız turizm gelişimi yerel ekonomilerde dengesizliklere ve mevsimsel bağımlılığa neden olabilmektedir. Benzer şekilde fiziksel çevre bakımından kültürel ve doğal mirasın korunmasına katkı sunabilmekle birlikte, aşırı ziyaretçi

yoğunluğu tarihî alanlarda tahribat, çevresel bozulma ve altyapı yetersizlikleri gibi çeşitli sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bu nedenle kültür turizminin, koruma-kullanma dengesini esas alan sürdürülebilir bir planlama anlayışı doğrultusunda yönetilmesi büyük önem taşımaktadır (Emekli, 2006, s.57). Kültür turizminin uzun vadede sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi, kültürel mirasın korunması ile turizm faaliyetlerinin dengeli biçimde yürütülmesine bağlıdır. Bu kapsamda sürdürülebilir kültür rotalarının oluşturulması, ziyaretçi hareketlerinin farklı destinasyonlara yönlendirilmesini sağlayarak turizm faaliyetlerinin zamansal ve mekânsal açıdan dengeli bir biçimde dağıtılmasına katkı sunmaktadır. Bunun yanında yerel halkın planlama ve uygulama süreçlerine etkin katılımının sağlanması hem kültürel değerlerin korunmasını güçlendirmekte hem de turizm gelirlerinin yerel kalkınmaya yansımaları desteklemektedir. Bu yaklaşımın temelini oluşturan sürdürülebilir turizm anlayışı ise ekonomik kazanımlar ile çevresel koruma ve toplumsal refah arasında dengeli bir ilişki kurulmasını amaçlamaktadır. Doğal ve kültürel kaynakların taşıma kapasiteleri gözetilerek yönetilmesini, yerel toplumun karar alma süreçlerine katılımını ve turizm faaliyetlerinin gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan sürdürülmesini esas alan bu yaklaşım, günümüzde kültürel miras yönetiminin vazgeçilmez bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Yakışık, 2025, s.82).

YÖNTEM

Bu çalışma, Kars ili ve çevresindeki Eskiçağ yerleşimlerinin kültürel turizm potansiyelini değerlendirmek amacıyla betimleyici ve analitik bir araştırma tasarımı çerçevesinde yürütülmüştür. Araştırmanın temel veri kaynağını, bölgedeki kaleler, höyükler, yerleşmeler ve mezarlık alanlarından oluşan kapsamlı bir arkeolojik envanter oluşturmaktadır. Envanter, yüzey araştırmaları raporları, akademik yayınlar ve arkeolojik veri tabanları kullanılarak derlenmiş ve coğrafi dağılım, yerleşim türü ve tarihî dönemlere göre sınıflandırılmıştır. Çalışmada incelenen 70'i aşkın yerleşim, Kalkolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar uzanan kronolojik katmanlara göre sistematik biçimde ele alınmıştır. Metodolojik olarak, saha gözlemleri ve literatür taramasına dayalı karşılaştırmalı analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Saha çalışmaları, alanların fiziksel korunma durumu, peyzaj görünürlüğü ve mevcut turistik altyapı açısından değerlendirilmesini kapsamaktadır. Literatür taraması ise ulusal ve uluslararası akademik veri tabanları üzerinden yürütülmüş ve kültürel turizm, sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma konularını kapsayan disiplinler arası kaynaklar dikkate alınmıştır. Arkeolojik alanların kültürel turizme katkı potansiyelini belirlemek amacıyla,

erişilebilirlik, fiziksel korunma, peyzaj görünürlüğü, turistik çekicilik ve ziyaretçi kullanımına uygunluk gibi kriterler uygulanmıştır. Bu yaklaşım, tarih, arkeoloji ve turizm planlamasını birleştiren bütüncül bir değerlendirme sunarak metodolojik şeffaflığı ve çalışmanın tekrarlanabilirliğini güçlendirmektedir. Bu çalışma; mevcut arkeolojik veriler, bilimsel yayınlar ve literatür incelemesine dayalı olarak yürütüldüğünden, insan katılımcılardan veri toplanmasını veya kişisel verilerin işlenmesini gerektirmemekte olup etik kurul izni gerektirmemektedir.

BULGULAR VE YORUM

1. Kars'ta Eski Çağ Araştırmalarının Tarihçesi ve Yüzey Araştırmalarıyla Tespit Edilen Yerleşmeler

Kars ve çevresinin Eski Çağ tarihine ışık tutmak amacıyla günümüze dek çeşitli bilimsel araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Bölgede sistemli arkeolojik kazı ve incelemelerin başlangıcı, 1892 yılında Rus Dil Bilimleri Akademisi'nden Nikolas Marr tarafından atılmıştır. Marr'ın öncülüğünde yürütülen bu çalışmalar, 1917 yılına kadar devam etmiş ve bölgenin arkeolojik dokusunun belgelenmesinde önemli bir temel oluşturmuştur (Ani Kültürel Peyzajı Yönetim Planı, 2015, s.78) Kars bölgesinde Prehistorik Çağlara yönelik ilk sistemli araştırmalar, Türk arkeolojisinin öncü isimlerinden Prof. Dr. İ. Kılıç Kökten tarafından gerçekleştirilmiştir. Kökten, 1941 yılından itibaren Kars ve çevresinde kapsamlı yüzey araştırmaları ve kazılar yürütmüş; özellikle 1944 yılında Ani'de, Kökten'in başkanlığında yürütülen araştırmalar önemli veriler sunmuş ve bölgenin kronolojik derinliğini ortaya koymada önemli rol oynamıştır (Kökten, 1943; Kökten, 1944; Kökten, 1947; Kökten, 1948; Kökten, 1953; Kökten, 1966; Kökten, 1970; Kökten, 1975). Bölgede araştırmalar yapan diğer bir araştırmacı M. Fahrettin Kırzioğlu'dur ve bu araştırmalarını "Kars Tarihi" adlı kitabıyla bilim dünyasıyla paylaşmıştır (Kırzioğlu, 1953). Ani kazıları Kökten' den sonra 1965 yılında Kemal Balkan'ın başkanlığında (Balkan ve Sümer, 1965) 1989-2004 yılları arasında ise Beyhan Karamağaralı başkanlığında yapılmıştır (Karamağaralı, 1998). 2007-2010 tarihleri arasında Yaşar Çoruhlu başkanlığında Ani kazıları devam etmiştir (Çoruhlu, 2008) ve 2011-2014 yılında Kars müze müdürlüğü tarafından yürütülen çalışmalar 2014 yılından itibaren Fahriye Bayramın başkanlığında sürdürülmüştür (Ani Kültürel Peyzajı Yönetim Planı, 2015, s.79). 2019 yılından itibaren ise Muhammet Arslan başkanlığında Ani kazıları devam etmektedir (Arslan, 2022; Arslan, 2023; Arslan vd., 2024).

Arkeolojik kazı çalışmalarının yanı sıra, bölgede kapsamlı yüzey araştırmaları da gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, 1996 yılında S. Harmankaya ve O. Tanındı, TAY Projesi çerçevesinde bölgede çeşitli incelemelerde bulunmuşlardır (Harmankaya ve Tanındı, 1996). Bunu takiben, 1997 yılında O. Özbek ve B. Yükmen tarafından "Kars, Ardahan ve Iğdır İlleri" kapsamında yürütülen yüzey araştırmaları, bölgenin arkeolojik potansiyelinin ortaya konulmasına önemli katkılar sağlamıştır (Özbek ve Yükmen, 2001, ss.145-153).

1999-2013 yılları arasında Alpaslan Ceylan başkanlığında gerçekleştirilen "Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları" da bu sürece önemli veriler kazandırmıştır (Ceylan, 2004, ss.189-200). Bu çalışmaları takiben, 2014-2023 yılları arasında A. Bingöl başkanlığında yürütülen ve Kars ile Iğdır illerini kapsayan yüzey araştırmaları, bölgenin arkeolojik haritasının daha da ayrıntılanmasına olanak tanımıştır (Bingöl ve Karageçi, 2018, ss.27-40; Karageçi vd., 2024). 1999'dan 2022 yılına kadar sürdürülen bu araştırmalar sonucunda, Kars ve çevresinin Eskiçağ tarihine ışık tutan çok sayıda yeni yerleşim yeri bilim dünyasına sunulmuştur (Karageçi ve Bingöl, 2024, s.386). Yüzey araştırmaları kapsamında tespit edilen yerleşim alanları, işlevsel ve topografik özelliklerine göre kaleler, höyükler ve düz yerleşmeler olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Aşağıdaki tabloda yüzey araştırmalarında tespit edilen kale, höyük ve düz yerleşmelere ait bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1

Kars ilinde yüzey araştırmalarında tespit edilen başlıca yerleşmeler ve dönemsel dağılımları (Karageçi ve Bingöl, 2024, ss.402-403)

Merkezin Adı	İli	İlçesi	Türü	Kalkolitik	İlk Tunç Çağ	Geç Tunç Çağ	Demir Çağı	Erken Demir	Orta Demir	Geç Demir	Orta Çağ
Ağca Kalesi	Kars	Kağızman	Kale								*
Anı Şehri Kalesi	Kars	Merkez	Kale					*	*	*	*
Angut Kalesi	Kars	Akyaka	Kale	*	*	*	*				*
Atayurt Kalesi	Kars	Merkez	Kale	*					*		
Azat Höyük	Kars	Merkez	Höyük	*		*					
Belencik Yerleşmesi	Kars	Merkez	Yerleşme				*				
Bacalı Yerleşim Yeri ve Kurganları	Kars	Digor	Y. Yeri				*				*
Bayındır Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale				*				
Bayraktar Yerleşmesi	Kars	Merkez	Yerleşme				*	*	*		
Bozkale Kalesi	Kars	Merkez	Kale				*				
Carçı Kalesi	Kars	Arpaçay	Kale								*

Kars İlinde Yüzey Araştırmaları ile Tespit Edilen Eskiçağ Yerleşmelerinin Kültürel...

Çardakçatı Düz Yerleşmesi	Kars	Sarıkamış	Yerleşme	*			*
Çakmak Kalesi	Kars	Merkez	Kale	*	*		* *
Çallı Kalesi	Kars	Kağızman	Kale		*		*
Değirmentepe Yerleşmesi	Kars	Merkez	Yerleşme	*			
Duraklı Yarbaşı Kalesi	Kars	Akyaka	Kale	*		* *	
Güneyçalı Kalesi	Kars	Merkez	Kale	*			
Günindi Kalesi	Kars	Kağızman	Kale				*
Hasan Kalesi	Kars	Merkez	Kale	*		*	*
Hasancan Kalesi	Kars	Digor	Kale	*		*	
Hasbey Kalesi	Kars	Selim	Kale			* *	
Hisarönü Kalesi 1	Kars	Digor	Kale	*		* *	*
Hisarönü Kalesi 2	Kars	Digor	Kale			*	
Karakale Kalesi	Kars	Digor	Kale			*	
Kars Kalesi	Kars	Merkez	Kale			* * *	*
Katranlı Kalesi	Kars	Selim	Kale			* *	
Kayalık Mindivan Kalesi	Kars	Susuz	Kale	*	*	*	*
Keçivan Kalesi	Kars	Kağızman	Kale			* *	*
Kekeç Kalesi	Kars	Selim	Kale	*	*		
Kırankaya Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale			*	
Kız Kalesi/Kalkankale	Kars	Akyaka	Kale				*
Kız Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale	*		* *	*
Kızlar Kalesi	Kars	Kağızman	Kale	*		* *	
Kızıroğlu Kalesi	Kars	Susuz	Kale	*		*	
Kozlu Kaleleri	Kars	Kağızman	Kale			*	
Köroğlu Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale			* *	
Köroğlu Kalesi	Kars	Merkez	Kale	*	*	*	
Kötek Kalesi	Kars	Kağızman	Kale			*	*
Kurdun Deresi Kalesi	Kars	Merkez	Kale		*	* *	
Kuyucuk Kalesi	Kars	Merkez	Kale			* *	
Kuzeyhan Kalesi	Kars	Digor	Kale	*		*	*
Kümbetli Kalesi ve Mezarlık Alanı	Kars	Merkez	Kale	*	*		
Mağara Mevkii Kalesi	Kars	Selim	Kale			* *	*
Micingert Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale			* *	
Örmeli Kalesi	Kars	Kağızman	Kale	*		* *	
Paşacayır Höyük	Kars	Merkez	Höyük	*			
Polat Kalesi	Kars	Arpaçay	Kale	*	*	*	
Sakasen Kalesi	Kars	Kağızman	Kale	*		* *	
Sırataşlar Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale			*	*
Şaban Kalesi	Kars	Kağızman	Kale	*		*	
Taşbilek Kalesi	Kars	Kağızman	Kale	*		*	
Taşdere Kalesi	Kars	Arpaçay	Kale			* *	*
Taşılgüney Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale				*
Taşıharabe Kalesi	Kars	Kağızman	Kale			*	

Tilkitepe Kalesi	Kars	Selim	Kale	*	*	
Tombultepe Höyüğü	Kars	Sarıkamış	Höyük	*		*
Toprakkale Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale	*		*
Yağlıca Kalesi	Kars	Kağızman	Kale	*	*	*
Yenigazi Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale	*	*	*
Yoğunhasan Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale	*		*
Yoğunhasan Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale	*		*
Yumrutepe Kalesi	Kars	Susuz	Kale	*		*
Zivin/Süngütaşı Kalesi	Kars	Sarıkamış	Kale		*	*
Ziyarettepe Kalesi	Kars	Akyaka	Kale	*		*
Ziyarettepe Kalesi	Kars	Merkez	Kale	*	*	*
Ziyarettepe Mezarlık Alanı	Kars	Merkez	Mezarlık Alanı	*	*	

2. Kars'taki Eskiçağ Yerleşmelerinin Kültürel Turizme Katkı Potansiyeli

2.1. Kars'ta Turizme Katkı Sağlayacak Alanlar ile Bu Alanların Mevcut Durumu, Ziyaret Edilebilirliği, Altyapı ve Erişilebilirlik Koşulları

Kars ili ve çevresinde yoğunlukla görülen Eskiçağ yerleşmeleri arasında kaleler, önemli bir yer tutmaktadır. Bu kaleler hem Kars il merkezinde hem de ilçelerinde geniş bir coğrafi alana yayılmış durumdadır. Ancak mevcut arkeolojik veriler, tespit edilen bu kalelerin büyük bir kısmının mimari bütünlüğünü kaybettiğini ortaya koymaktadır. Zaman içerisinde doğal etkenlerin yanı sıra insan eliyle gerçekleşen tahribat, pek çok yapının ciddi ölçüde zarar görmesine ve hatta yok olmasına neden olmuştur. Buna karşın, mimari dokusu kısmen korunabilmiş ve izlenebilir durumda olan bazı kalelerin kültürel miras kapsamında değerlendirilerek turizm potansiyeli açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Özellikle Sarıkamış ilçesi ve çevresinde yoğunlaşan bu kaleler arasında Kız Kalesi, Köroğlu Kalesi, Micingert Kalesi, Zivin Kalesi, Yoğunhasan Kalesi öne çıkmaktadır.

Kız Kalesi, Sarıkamış ilçesinin yaklaşık 13 kilometre güneydoğusunda, Keklik Deresi'ne hâkim stratejik konumu ile çevreye egemen bir tepe üzerinde konumlanmıştır. Çevresini kuşatan çam ormanlarının arasındaki kaleye ulaşım, anayoldan ayrılan tali bir güzergâh üzerinden sağlanmaktadır. Yapının konumu, savunma işlevi açısından dikkat çekici olup doğal topoğrafya ile uyumlu bir yerleşim stratejisini yansıtmaktadır. Arkeolojik bulgular doğrultusunda kale; İlk Tunç Çağı, Demir Çağı ve daha yoğun olarak Orta Çağ dönemlerinde kullanılmıştır (Ceylan, 2001; Ceylan, 2003, s.316; Ceylan, 2008, s.115; Kozbe vd., 2008; Karageçi, 2015, s.114). Kız Kalesi, Eskiçağdan günümüze ulaşan bir savunma yapısı olarak bölgenin tarihî mirasını temsil etmektedir. Her ne kadar

kalenin büyük bölümü günümüze sağlam ulaşmamışsa da, kalıntıları hâlâ yerinde görülebilir durumdadır. Sarıkamış'ın sahip olduğu doğal ve sportif turizm potansiyeli, somut kültürel miras öğeleriyle entegre edilerek çeşitlendirilebilir. Bu noktada Kız Kalesi, Sarıkamış orman bütünlüğü içindeki konumuyla yüksek peyzaj değerine, mevcut kayak merkezine yakınlığı sayesinde güçlü bir erişilebilirlik ve lojistik avantaja sahiptir. Alanın coğrafi yakınlığı, kış turizmi için bölgede bulunan ziyaretçileri kültür turizmine yönlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Kalenin mevcut tahribat durumuna rağmen rekreasyonel kullanıma uygun kalıntı yapısı, ziyaretçi güvenliği ve taşıma kapasitesi göz önünde bulundurularak planlanmalıdır. Bu doğrultuda; koruma-kullanma dengesi gözetilerek tasarlanacak yürüyüş rotaları, tematik bilgilendirme panoları ve rehberli turlar, yapının arz ettiği kültürel potansiyeli somut ve sürdürülebilir bir turizm ürününe dönüştürecektir. Böylece mevsimsel olarak kısıtlanan turizm faaliyetleri dört mevsime yayılacak ve bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasına sistematik bir katkı sunulacaktır.

Micingert (İnkaya) Kalesi (Ek 2), Kars ilinin Sarıkamış ilçesine bağlı İnkaya köyü sınırları içerisinde, ilçe merkezinin yaklaşık 36 km güneybatısında konumlanmaktadır. Yaklaşık 1900 metre rakıma sahip olan bu kale, Aşağı Pasin olarak adlandırılan bölgede, İnkaya yerleşiminin hemen doğusunda yükselen kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Doğal bir kaya kütlesi üzerine kurulu olan yapı, stratejik konumu itibarıyla savunma amacıyla inşa edilmiş olup, tarihsel süreçte çeşitli dönemlerde kullanılmıştır. Günümüzde ayakta kalan sur duvarları mimari açıdan Orta Çağ karakteristiği sergilemekle birlikte, yapının bazı bölümlerinde Urartu dönemine ait kullanım izlerine de rastlanmaktadır. Bu bağlamda kale, ilk olarak Orta Demir Çağ'da kullanılmaya başlanmış, ancak özellikle Orta Çağ döneminde yoğun olarak işlev görmüş önemli bir savunma yapısıdır. (Ceylan, 2001; Ceylan, 2008, s.121; Kozbe vd., 2008; Karageçi, 2015, s.125; Ceylan vd., 2018, s.193). Micingert Kalesi, sadece tarihsel bir savunma yapısı olarak değil, aynı zamanda bölgenin kültürel turizmine entegre edilebilecek önemli bir mimari miras alanı olarak değerlendirilebilir. Kalenin büyük ölçüde ayakta kalan mimari görünümü yapıyı oldukça fark edilir kılmaktadır. Urartu dönemine ait izlerin, Orta Çağ'a özgü surlarla iç içe geçmiş olması, yapıyı tarihî sürekliliği yansıtan nadir örneklerden biri hâline getirmektedir. Micingert Kalesi, arkeolojik ve mimari açıdan çok katmanlı bir kültürel peyzaj sunması, bölgesel ulaşım ağına olan yakınlığı (Erzurum-Kars karayoluna yaklaşık 10 km) ve mevcut koruma durumunun elverişliliği ile yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir. Kars ve Sarıkamış gibi kış ile doğa turizminde markalaşmış ancak kültürel turizm ürünlerini tam anlamıyla çeşitlendirememiş merkezler için bu yapı, alternatif bir destinasyon niteliğindedir. Kale çevresinde

yürütülecek bilimsel kazı ve restorasyon çalışmaları, bir yandan akademik araştırmaları teşvik ederken diğer yandan alanın çekiciliğini artırarak yerel ekonomiye canlılık kazandıracaktır. Ayrıca kalenin yakın çevresi ekoturizm, doğa yürüyüşleri ve tematik tarihî rotalar aracılığıyla kırsal turizmin bölgesel gelişimini destekleme kapasitesine sahiptir.

Zivin (Süngütaşı) Kalesi (Ek 3), Kars ilinin Sarıkamış ilçesine bağlı Süngütaşı köyü sınırları içerisinde, ilçe merkezinin yaklaşık 39 kilometre güneybatısında yer almaktadır. Deniz seviyesinden 1872 metre yükseklikte konumlanan kale, Süngütaşı köyünün hemen merkezinde, yaklaşık 40 metre yüksekliğe sahip doğal bir kaya kütlesi üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu kaya kütlelerinin doğal yapısına uyumlu şekilde şekillendirilen kale, kuzey-güney doğrultusunda konumlanmış olup, bu yönüyle Urartu kalelerine özgü karakteristik yerleşim planını yansıtmaktadır. Zivin Kalesi'nde yapılan mimari gözlemler ve bölgeye ait yazıtlar, yapının Orta Demir Çağı'nda, özellikle Urartu döneminde kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca kale yerleşimi içerisinde yapılan yüzey araştırmaları sırasında çok sayıda seramik buluntuya rastlanmıştır. Söz konusu seramikler, malzeme yapısı ve biçimsel özellikleri açısından incelendiğinde, hem Orta Demir Çağı'na (Urartu) hem de Orta Çağ dönemine tarihlendirilmektedir. Bu durum, kalenin uzun süreli bir kullanım sürecine işaret etmekte olup, farklı tarihî dönemlerde kesintisiz bir yerleşim ve savunma işlevi üstlendiğini göstermektedir (Ceylan, 2001; Ceylan, 2003, s.317; Ceylan, 2008, s.121; Kozbe vd., 2008; Karageçi, 2015, s.128; Ceylan, 2017, s.537; Ceylan vd., 2018, s.236). Zivin Kalesi, mimari bütünlüğünü büyük ölçüde korumuş ve yapısal elemanları itibarıyla okunabilirliği yüksek bir savunma yapısıdır. Bu durum, kalenin tarihî dokusunu ziyaretçilere açık ve anlaşılır bir biçimde sunabilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca yapının ana ulaşım ağına yakınlığı ve bağlantı yolu üzerinde yer alması, erişilebilirliğini artırarak ziyaretçi potansiyelini olumlu yönde etkilemektedir. Söz konusu koruma durumu ve erişilebilirlik avantajları bir arada değerlendirildiğinde, Zivin Kalesi'nin kültürel miras odaklı turizm faaliyetleri açısından önemli bir cazibe merkezine dönüşeceği öngörülmektedir. Yapının koruma-kullanma dengesi gözetilerek tanıtılması hem akademik araştırmalara zemin hazırlayacak hem de bölgesel kültür turizminin çeşitlendirilmesine anlamlı katkılar sağlayacaktır.

Yoğunhasan (Karapınar) Kalesi (Ek 4), Kars ilinin Sarıkamış ilçesine bağlı Karapınar köyü sınırlarında, ilçe merkezinin yaklaşık 47 km güneyinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden 1758 metre yükseklikte konumlanan kale, Karapınar köyünün yaklaşık 5–6 kilometre güneybatısında, Aras Güneyi Dağları'nın kuzey eteklerinde yükselen doğal bir kaya kütlesi üzerine inşa edilmiştir. Stratejik konumu ve doğal topografyadan faydalanılarak inşa edilmiş

olması, yapının savunma ve denetim amacıyla seçilmiş önemli bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Tarihsel kaynaklar ve bölgedeki arkeolojik veriler, Urartu krallarından Menua'nın kuzeye düzenlediği askerî seferlerde Yoğunhasan Kalesi'nin önemli bir idari ve askerî merkez olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Kale yerleşimi içerisinde, Urartu dönemine tarihlendirilen bir kaya mezarı ile yapının su ihtiyacını karşılamak amacıyla oluşturulmuş bir gölet bulunmaktadır. Kale çevresinde yapılan mimari ve arkeolojik gözlemler sonucunda elde edilen bulgular, yapının Orta Tunç Çağı'ndan Orta Demir Çağı'na kadar uzanan bir zaman diliminde kullanım gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu süreklilik, Yoğunhasan Kalesi'ni bölgedeki erken dönem yerleşim ve savunma sistemlerinin anlaşılması açısından önemli bir örnek hâline getirmektedir (Ceylan, 2001; Belli ve Ceylan, 2002, s.120; Ceylan, 2003, s.316; Bingöl, 2003, s.144; Ceylan, 2005, s.27; Ceylan, 2008, s.115; Kozbe vd., 2008; Karageçi, 2017, s.306; Ceylan vd., 2018, s.219.) Kale, özellikle bünyesinde barındırdığı Urartu dönemine ait kaya mezarı ile dikkat çekmekte ve bu özelliği sayesinde kültürel turizm açısından önemli bir cazibe unsuru oluşturmaktadır. Kaya mezarı, bölgedeki antik gömü geleneklerini ve Urartu mezar kültürünü yansıtan somut bir arkeolojik değer olarak, ziyaretçilere tarihî ve kültürel bir derinlik sunmaktadır. Bu tür özgün mimari ve işlevsel unsurlar, kaleyi yalnızca bir savunma yapısı değil, aynı zamanda geçmiş uygarlıkların izlerini taşıyan bir kültürel miras alanı olarak öne çıkarmaktadır. Ancak kalenin ana ulaşım güzergâhlarından uzak konumu ve altyapı yetersizlikleri, ziyaretçi erişilebilirliğini kısıtlayarak alanın turizm potansiyelini baskılamaktadır. Dolayısıyla yapının kültürel turizme kazandırılması için öncelikle ulaşım ağlarının ve ziyaretçi altyapısının iyileştirilmesi gerekmektedir. Gerekli erişilebilirlik sağlandığı takdirde kale, sahip olduğu tarihî derinlik, mimari özgünlük ve doğal peyzaj potansiyeliyle bölgesel turizmin geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenecektir. Bu doğrultuda kale çevresinde kurgulanacak tematik kültürel rotalar, arkeolojik park düzenlemeleri ve bilgilendirme panoları, yapının çekiciliğini artırarak yerel ekonomiye katma değer sağlayacaktır.

Köroğlu Kalesi (Ek 5), Sarıkamış İlçesi'nin yaklaşık 30 kilometre kuzeydoğusunda yer alan Köroğlu Köyü sınırları içerisinde yer alır. Doğal bir kayalık kütlenin üzerine inşa edilmiş olup, çevreye egemen stratejik konumuyla dikkat çeken bir savunma yapısıdır. Kalede, Urartu mimarisine özgü olan ve ana kayaya açılan sur duvar yataklarının izlenebilir olması, yapının erken dönem kullanımına işaret etmektedir. Her ne kadar kalenin günümüze ulaşan mimari özellikleri ağırlıklı olarak Orta Çağ karakteri sergilese de yapının Orta Demir Çağı'nda Urartular tarafından da kullanıldığı arkeolojik veriler doğrultusunda değerlendirilmektedir (Ceylan, 2001; Ceylan, 2003, s.317; Bingöl, 2003, s.152;

Kozbe vd., 2008). Köy yerleşiminin hemen üzerindeki alanda konumlanan ve ulaşımı görece kolay olan kale, mimari bütünlüğünü büyük ölçüde korumuş olması yönüyle somut bir kültürel miras ögesi olarak öne çıkmaktadır. Yapının günümüze ulaşan fiziksel varlığı, kaleyi arkeolojik bir kalıntı olmanın ötesine taşıyarak alanın ziyaretçiler tarafından kolayca algılanabilmesini ve yorumlanabilmesini mümkün kılmaktadır. Söz konusu koruma durumu ve erişilebilirlik avantajları doğrultusunda yapı, bölgesel kültür rotalarına entegre edilerek hem iç hem dış turizme yönelik alternatif bir destinasyon modeli sunabilir. Koruma-kullanma dengesi gözetilerek yürütülecek belgeleme ve tanıtım çalışmaları, bu tarihi varlığın bölge turizmini çeşitlendirmesine ve kültürel mirasın toplumsal yaşamdaki görünürlüğünü artırmasına katkı sağlayacaktır.

Kars ve çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda çeşitli höyükler ile düz yerleşim alanları tespit edilmiştir. Ancak bu arkeolojik alanların mevcut durumu, izlenebilirlik ve tanıtım açısından oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, söz konusu alanların kültürel turizme doğrudan katkı sağlaması günümüz koşullarında mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, ilerleyen dönemlerde yürütülecek sistematik arkeolojik kazılar ile bilimsel belgeleme ve koruma (konservasyon) çalışmaları neticesinde, bu alanların turizm potansiyelinin artırılması ve kültürel mirasın sürdürülebilir şekilde değerlendirilmesi mümkün olabilir.

Kars ve çevresinde yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilmiş kaya resmi alanlarından olan, Borluk Vadisi kaya resimleri (Ek 6-7), kültür turizmi açısından değerlendirilebilecek nitelikte önemli bir arkeolojik ve sanatsal mirası temsil etmektedir. Kars şehir merkezinin yaklaşık 8 kilometre güneybatısında, Azat Köyü yakınlarındaki Borluk Vadisi'nde, 1830 metre rakımda konumlanan bu alan, tarih öncesi dönemlere tarihlenen kaya üstü resimleriyle dikkat çekmektedir. Söz konusu kaya resimleri, vadinin kuzey eteklerinde yer alan andezit kaya blokları üzerine çizgi-vurgu (gagalama) tekniği kullanılarak işlenmiştir. Alanda yapılan tespitler sonucunda, 28 ayrı figürün varlığı ortaya konmuştur. Bu figürler, bölgenin tarih öncesi insanların sembolik anlatım biçimlerini ve çevreyle olan ilişkilerini yansıtan önemli görsel belgelerdir (Ceylan, 2015, s.173; Bingöl, 2016, s.347; Ceylan, 2022, s.168). Tarih öncesi dönemleri aydınlatan önemli bir arkeolojik veri kaynağı konumundaki Borluk Vadisi kaya resimleri, yüksek peyzaj potansiyeliyle de bölgenin stratejik kültür varlıkları arasında yer alır. Alanın koruma-kullanma dengesi gözetilerek belgelenmesi ve tanıtılması, yerli ve yabancı ziyaretçilere tarih öncesi toplumların düşünsel dünyalarına dair özgün bir perspektif sunacaktır. Kaya resimlerinin koruma esaslı belgelenmesi ve tanıtımı, geçmiş toplulukların inanç

ve düşünce sistemine dair somut veriler sunması bakımından önem taşımaktadır. Vadinin topografik yapısı ve zengin doğal peyzajı, ekoturizm ilkeleri doğrultusunda planlanacak doğa yürüyüşü rotaları için nitelikli bir zemin hazırlamaktadır. Bu coğrafi özellikler, ziyaretçilerin doğal ve kültürel miras unsurlarını bütünleşik bir biçimde deneyimlemesine olanak tanımaktadır. Nitekim, Borluk Vadisi'nin tematik kültür rotalarına entegre edilmesi, bölgesel turizm ürünlerini çeşitlendirirken kırsal kalkınma hedefleri doğrultusunda yerel ekonominin desteklenmesine de somut katkı sağlayacaktır.

2.2. Tanıtım, Koruma ve Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirme

Bölgedeki Eskiçağ yerleşimlerinin tanıtımı, genel olarak sınırlı düzeydedir. Nitekim hem yerel halk hem de bölgeye gelen ziyaretçiler bu alanların büyük bir kısmından habersizdir. Söz konusu kültür varlıklarında herhangi bir yönlendirme tabelası, tanıtıcı bilgi panosu ya da profesyonel rehberlik hizmeti yer almamaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı envanterinde yer alan bazı yerleşimlere dair veriler yalnızca akademik literatürde kalmaktadır. Nitekim bu bilimsel bilgi birikimi sahaya yansıtılmadığı için yerel halkın ve turistlerin erişimine uzak kalmaktadır. Bu durum, kültürel mirasın toplumla buluşmasını ve turizm aracılığıyla değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Tanıtım eksikliğinin temel nedenlerinden biri, arkeolojik alanların büyük bölümünün aktif turizm rotaları dışında kalması ve bu alanlara yönelik fiziksel altyapının yetersizliğidir. Bu engelleri aşmak adına, bölgesel dijital envanter sistemlerinin kurulması, arkeolojik alanlar için sanal turların tasarlanması, çok dilli mobil uygulamaların hayata geçirilmesi ve yerel işletmelerle ortaklaşa tematik kültür rotalarının kurgulanması stratejik birer çözüm sunabilir. Kars'taki Eskiçağ yerleşmelerinin görünür kılınması, bu alanların kültürel turizm arzına dinamik bir biçimde katılmasına zemin hazırlayacaktır. Etkin bir tanıtım stratejisi, ekonomik faydanın ötesinde kültürel mirasın korunmasına yönelik güçlü bir toplumsal farkındalık ve kamuoyu desteği de inşa edecektir. Koruma boyutunda ise bölgedeki birçok yerleşimin özellikle tarımsal faaliyetler, kaçak kazılar ve definecilik nedeniyle ciddi ölçüde tahrip edildiği gözlenmektedir. Kontrolsüz kazı çukurları, zarar görmüş höyük kesitleri ve denetimsiz bırakılan arkeolojik sahalar, alanların fiziksel dayanıklılığını zayıflatmaktadır. Kars genelinde sadece Ani Ören Yeri'nde UNESCO denetimi kapsamında kurumsal bir koruma ve izleme modeli uygulanırken, diğer alanlar çoğunlukla yerel idarelerin kısıtlı imkânlarına terk edilmiş durumdadır. Dolayısıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Kültürel Miras Envanteri temel alınarak Kars ili ölçeğine özgü, "Arkeolojik Alan Yönetim Planı" oluşturulması kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Sürdürülebilir turizm ilkeleri ekseninde, Kars'taki Eskiçağ yerleşimlerinin koruma-kullanma dengesi içinde ele alınması, mirasın gelecek nesillere aktarılmasını güvence altına alırken bölge ekonomisinin çeşitlenmesini ve kırsal kalkınmayı da doğrudan tetikleyecektir. Özellikle kırsal yerleşimlerin yakınında bulunan arkeolojik sahalar, bütüncül bir planlama ve yerel halkın sürece aktif katılımı sayesinde kültürel turizmin önemli birer odağı haline gelecektir. Bu doğrultuda, söz konusu yerleşimlerin yer aldığı kırsal mahallelerde eko-turizm, ev pansiyonculuğu ve yerel rehberlik eğitimleri gibi uygulamalarla kültürel turizm faaliyetleri canlandırılabilir. Bölgesel ölçekte tasarlanacak “Tarih Öncesi Kars Rotası” benzeri tematik güzergâhlar ve bu rotaları destekleyen dijital altyapılar, sürdürülebilir turizm yaklaşımlarının sahada kalıcı ve etkili biçimde uygulanmasını sağlayacaktır.

Kars ilindeki Eskiçağ yerleşimlerinin kültürel turizme entegrasyon potansiyelini bütüncül ve ölçülebilir bir zeminde tartışabilmek amacıyla hazırlanan alanın güçlü ve zayıf yönleri ile karşı karşıya olduğu fırsat ve tehditleri özetleyen SWOT analizi Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Kars ilindeki eski çağ yerleşimlerinin kültürel turizm entegrasyonuna yönelik SWOT analizi

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Zengin arkeolojik potansiyel (çok sayıda Eskiçağ yerleşimi)	Altyapı eksiklikleri (yol, tabela, rehberlik vb.)
UNESCO etkisi ve bölgesel bilinirlik	Anı dışındaki alanlarda koruma/denetim zayıflığı
Kırsal yerleşimlerle iç içe geçmiş tarihi alanlar	Toplumsal farkındalık ve bilinç düzeyinin düşüklüğü
Akademik araştırmalarla belgelenmiş sit alanları	Alan yönetim planlarının olmaması
Doğu Anadolu’da özgün ve az bilinen bir turizm noktası olması	Arkeolojik alanlara yönelik dijital içerik yetersizliği
Fırsatlar	Tehditler
Tematik turizm rotalarının geliştirilmesi (örneğin “Tarih Öncesi Kars Rotası”)	Kaçak kazılar ve definecilik faaliyetleri
Eko-turizm, köy pansiyonculuğu ve yerel rehberlik fırsatları	Tarımsal faaliyetlerin arkeolojik katmanlara zarar vermesi
Dijital tanıtım araçları (sanal turlar, QR kodlar, artırılmış gerçeklik vb.)	Plansız yapılaşma ve doğal çevreye zarar riski
Üniversiteler, kalkınma ajansları ve STK’larla iş birlikleri	Finansal ve idari kaynak yetersizliği
Yerel ürünler ve kültür ile turizmin entegrasyonu	Ziyaretçi yoğunluğunun plansız biçimde artması (taşıma kapasitesi aşımı)

Tablo 2’deki mevcut durumdan hareketle, yüzey araştırmalarıyla tespit edilen somut taşınmaz kültür varlıklarının turizm planlaması, öncelikleri ve rekreasyonel kapasitelerini belirlemek amacıyla analitik bir matris oluşturulmuştur (Tablo 3). Bu stratejik sınıflandırma, Kars ve yakın çevresindeki kültürel varlıkların koruma ve erişilebilirlik parametrelerine dayalı, kademeli bir yol haritası sunmaktadır.

Çalışmada sunulan Stratejik Sınıflandırma Matrisi (Tablo 3); alanlara yönelik gerçekleştirilen yerinde incelemeler, güncel literatür bilgisi, taşınmazların mevcut fiziksel durumları ve lojistik erişilebilirlik ölçütlerine dayalı nitel bir değerlendirme yaklaşımıyla oluşturulmuştur. Bu ölçütlerin birlikte analiz edilmesiyle, her bir kültürel miras unsurunun sürdürülebilir turizm potansiyeli ve planlama önceliği belirlenmiştir.

Tablo 3

Kültürel miras unsurlarının turizm potansiyeli ve stratejik sınıflandırma matrisi

Alan Adı	Mevcut Koruma Durumu	Erişilebilirlik/ Altyapı	Stratejik Sınıflandırma ve Planlama Önceliği
Kız Kalesi	Kısmen korunmuş kalıntılar	Orta	Altyapı ve koruma sonrası değerlendirilebilecek alanlar
Micingert Kalesi	Mimari bütünlüğü büyük ölçüde korunmuş	Yüksek	Kısa vadede turizm rotasına alınabilecek alanlar
Zivin Kalesi	Mimari bütünlüğü büyük ölçüde korunmuş	Yüksek	Kısa vadede turizm rotasına alınabilecek alanlar
Yoğunhasan Kalesi	Kısmen korunmuş kalıntılar	Düşük	Altyapı ve koruma sonrası değerlendirilebilecek alanlar
Köroğlu Kalesi	Mimari bütünlüğü büyük ölçüde korunmuş	Orta	Altyapı ve koruma sonrası değerlendirilebilecek alanlar
Borluk Vadisi	Kaya resimleri (Açık hava / Kırılgan)	Yüksek	Öncelikle korunması gereken alanlar

Tablo 3’te sunulan stratejik sınıflandırma sonuçları ele alınan kültürel miras unsurlarının turizm rotalarına entegrasyonunda farklı planlama önceliklerinin gözetilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu model doğrultusunda, incelenen yerleşimler arasında turizm ağına en hızlı entegre edilebilecek alanlar Micingert Kalesi ve Zivin Kalesi’dir. Bu iki yapı, mimari bütünlüklerini büyük ölçüde korumaları ve mevcut turizm güzergâhlarına lojistik yakınlıkları sayesinde kısa vadede bölgesel kültür rotalarına dâhil edilebilecek en hazır odak noktaları olarak öne çıkmaktadır. Kars ve Sarıkamış gibi kış ile doğa turizminde markalaşmış ancak kültürel turizm ürünlerini henüz çeşitlendirememiş merkezler için bu

kaleler, doğrudan birer alternatif destinasyon sunar. Sarıkamış'a gelen ziyaretçi profilinin bu alanlara yönlendirilmesi amacıyla tematik kültür rotalarının planlanması ve yerel rehberli turların başlatılması önceliklidir.

Buna karşılık, özgün mimari karakterlerine rağmen altyapı eksikliği veya erişim kısıtlılığı bulunan Kız Kalesi, Yoğunhasan Kalesi ve Köroğlu Kalesi ise koruma ve altyapı yatırımları sonrası turizm arzına sunulabilecek alanlar kategorisinde değerlendirilmiştir. Örneğin Kız Kalesi, Sarıkamış ormanlık alanı içindeki yüksek peyzaj değerine rağmen kalıntılarının mevcut durumu nedeniyle acil çevre düzenlemesine ihtiyaç duymaktadır. Benzer şekilde Köroğlu Kalesi'nin ana ulaşım güzergâhlarından uzak yapısı ve Yoğunhasan Kalesi'nin düşük erişilebilirliği, ziyaretçi ulaşımını zorlaştırmaktadır. Bu alanlar için yerel yönetimler ve kalkınma ajansları iş birliğiyle lojistik iyileştirmeler yapılmalıdır. Eş zamanlı yürütülecek temizlik, restorasyon ve ziyaretçi karşılama merkezleri projeleriyle bu yapılar orta vadede turizme kazandırılabilir.

Araştırmanın en net çıktılarından biri, Borluk Vadisi kaya resimlerinin “öncelikle korunması gereken kırılgan alanlar” olarak sınıflanmasıdır. Vadinin topografik yapısı ekoturizm ilkeleri doğrultusunda doğa yürüyüşü rotaları için uygun bir zemin sunsa da kontrolsüz bir kitle turizmi, tarih öncesi döneme ait kültür varlıklarında geri dönülmez tahribatlara yol açabilir. Dolayısıyla Borluk Vadisi için öncelikli adım turistik ya da rekreasyonel kullanım değildir. Aksine alanın taşıma kapasitesinin belirlenmesi ve mutlak koruma altına alınması zorunludur. Alandaki olası faaliyetler, sadece kontrollü eko-rotalar ve sınırlı ziyaretçi kabulü içeren bir “Arkeolojik Park” konseptiyle sınırlandırılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Kars ilinde yüzey araştırmaları ile tespit edilen Eskiçağ yerleşmelerinin kültürel turizme katkı potansiyeli mekânsal, mimari, koruma durumu ve lojistik parametreler ışığında incelenmiştir. Sahadan elde edilen yüzey araştırması bulguları doğrultusunda, incelenen taşınmaz kültür varlıklarının bölgesel turizm planlamasındaki yerini ve önceliklerini belirlemek adına analitik bir matris Tablo 3'te oluşturulmuştur. Yapılan bu sınıflandırma, Kars ve Sarıkamış eksenindeki turizm stratejilerinin sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde ve kademeli olarak yürütülmesi gerektiğine dair somut bir yol haritası sunmaktadır.

Yüzey araştırmalarıyla saptanan Eskiçağ yerleşimleri, tarihî derinliklerinin ötesinde bölgesel turizmin çeşitlendirilmesi adına yüksek birer rekreasyonel kapasite barındırmaktadır. Bölgedeki taşınmaz kültür varlıkları arasında savunma

yapıları geniş bir coğrafi alana yayılmaktadır. Mevcut arkeolojik veriler, tespit edilen kalelerin önemli bir kısmının zaman içinde doğal etkenler ve insan kaynaklı tahribatlarla mimari bütünlüğünü kaybettiğini gösterse de günümüze ulaşan fiziksel kalıntılar kültür turizmi açısından önemli birer potansiyel kaynaktır. Araştırma kapsamında uygulanan derecelendirme modeli; alanların erişilebilirlik, koruma durumu ve altyapı ölçütleri bakımından homojen bir yapıda olmadığını, dolayısıyla farklı planlama önceliklerine ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Eskiçağ miras unsurlarının mevcut mekânsal ve fiziki durumlarına göre kademelendirilerek koruma-kullanma dengesi içinde rekreasyona kazandırılması adına şu stratejik adımların atılması önerilmektedir:

1.Entegre rota yönetimi ve kümelenme: Stratejik matris doğrultusunda yüksek mimari okunabilirliğe ve mevcut turizm ağlarına, lojistik yakınlığa sahip olan Micینگert Kalesi ve Zivin Kalesi, kısa vadede bölgesel kültür rotalarına entegre edilmelidir. Sarıkamış Kayak Merkezi'ne gelen ziyaretçi profiline bu alanlara yönlendirilmesi adına tematik güzergâhlar kurgulanmalı ve yerel halka yönelik rehberlik eğitimleri başlatılmalıdır.

2.Altıyapı finansmanı ve kurumsal iş birliği: Özgün mimari karakterlerine rağmen ana karayolu bağlantılarından uzak konumda yer alan Yoğunhasan Kalesi, Kız Kalesi ve Köroğlu Kalesi için yerel yönetimler ile kalkınma ajansları (SERKA) iş birliğinde orta vadeli bir eylem planı hazırlanmalıdır. Bilimsel kazı ve restorasyon süreçleri yürütülürken, eş zamanlı olarak erişim yolları iyileştirilmeli ve alan girişlerine ziyaretçi karşılama merkezleri inşa edilmelidir.

3.Hassas alan yönetimi ve dijital belgeleme: Sarp topografik yapısı ve açık hava etkilerine maruz kalan kırılgan doğası nedeniyle Borluk Vadisi kaya resimlerinde, kitle turizmini teşvik edecek her türlü adımdan mutlak surette kaçınılmalıdır. Bu alanın öncelikle 3D lazer tarama ve dijital belgeleme yöntemleriyle koruma altına alınması, gelecekteki rekreasyonel kullanımların ise sıkı denetimli bir “Arkeolojik Park” ve kontrollü eko-rota konseptiyle sınırlandırılması elzemdir.

4.Kırsal kalkınma ve toplumsal bilinç: Kültür turizminin getireceği ekonomik canlılığın yerel halka doğrudan aktarılmasını sağlayacak kırsal turizm kooperatifleri desteklenmeli, böylece definecilik ve tahribatın önüne geçecek toplumsal bir koruma bilinci inşa edilmelidir.

Sonuç olarak bu araştırma, teorik düzeyde kalan rekreasyonel ölçütleri somut yüzey araştırmaları verileriyle birlikte analiz ederek Kars ilindeki Eskiçağ yerleşimleri özelinde analitik ve uygulanabilir bir model ortaya koymaktadır.

Geliştirilen stratejik sınıflandırma matrisi; taşınmaz kültür varlıklarının turizm arzına entegrasyonunda koruma düzeyinin ve lojistik erişilebilirliğin ne derece belirleyici unsurlar olduğunu açıkça kanıtlar niteliktedir. Kars'ın sahip olduğu arkeolojik mirasın koruma-kullanma dengesi ekseninde, bütünleşik bir destinasyon yönetimiyle ele alınması bölgesel kalkınmayı desteklerken Anadolu'nun çok katmanlı tarihini gelecek nesillere aktarılmasını da güvence altına alacaktır. Bu yönüyle çalışmanın, hem turizm planlaması literatürüne özgün bir katkı sunduğu hem de sahada yürütülecek kalkınma projelerine yön vereceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Ani Kültürel Peyzajı Yönetim Planı. (2015). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-204384/ulusal-yonetim-planlari.html> (Erişim Tarihi: 05.05.2025)
- Arınç, P. C. (2002). *Selçuk'ta kültür turizmi* (Tez No. 125202) [Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, M. (2022). Ani Ören Yeri kazısı 2022 yılı çalışmaları. 25. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları*, 733–765.
- Arslan, M. (2023). Ani Ören Yeri Kazısı 2022 yılı çalışmaları. 43. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 2, ss.275–294).
- Arslan, M., Şen, A., Geyik, G., Papuccu, G., Karacabey, B., Koçak, M. & Duran, A. (2024). Ani Ören Yeri kazısı 2023 yılı çalışmaları. 44. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt 5, ss.509-526).
- Balkan, K. & Sümer, O. (1965). 1965 yılı Ani kazıları hakkında kısa rapor. *Türkiye Arkeoloji Dergisi*, 22, 103–107. <https://izlik.org/JA46SS76RZ>
- Belli, O. & Ceylan, A. (2002). Kuzeydoğu Anadolu'da bir Tunç Çağı ve Urartu kalesi: Yoğunhasan. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 5, 119-142. <https://izlik.org/JA68TB79XT>
- Bingöl, A. (2003). *En eski çağlardan Urartu'nun yıkılışına kadar Kars ve çevresi*. (Tez No. 101919) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Bingöl, A. (2011). Kars ve çevresinde Demir Çağı yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 21–41.

- Bingöl, A. (2016). Yüzey araştırmaları ışığında Borluk Vadisi kaya üstü resimleri. *SUTAD* 39, 347-355. <https://doi.org/10.21563/sutad.187013>
- Bingöl, A. & Karageçi, M. (2017). 2015 Yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırması. C. Keskin (Ed.), *Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 34/1, ss.265-280). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bingöl, A. & Karageçi, M. (2018). Kars-Iğdır illeri yüzey araştırması 2016. C. Keskin (Ed.), *Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 35/1, ss.27-41). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bingöl, A. & Karageçi, M. (2019). 2017 Yılı Kars-Iğdır illeri yüzey araştırması. C. Keskin (Ed.), *Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 36/1, ss.101-114). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ceylan, A. (2001). 1999 yılı Erzincan ve Erzurum yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 18/2, ss.71-82). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ceylan, A. (2003). 2001 yılı Erzincan, Erzurum ve Kars illeri yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 20/2, ss.311-324). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ceylan, A. (2004). 2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır illeri yüzey araştırması. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 21/2, ss.263-272). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ceylan, A. (2005). The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age, *Anatolian Iron Ages, V*, 21-29.
- Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu araştırmaları I (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır 1998-2008)*. Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu araştırmaları II (Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır 2008-2014)*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A. (2017). Yeni bulgular ışığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 517-568. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2017.032>
- Ceylan, A. (2022). *Doğu Anadolu'da erken dönem Türk izleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ceylan, A., Bingöl, A. & Karageçi, M. (2018). *Eskiçağ'da Kars kaleleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.

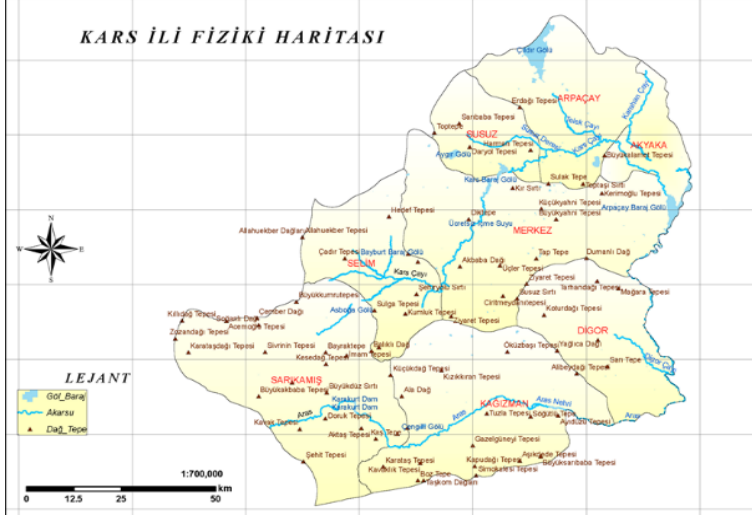
- Ceylan, N. (2016). Pasin Ovası'nın kuzeye açılan iki tarihi yolu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9(43), 656-671.
- Çoruhlu, Y. (2008). Yeni dönem Anı kazıları 2006-2007 çalışmaları. H. Dönmez ve A. Özme (Ed.), *Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 30/2 ss.301-326). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Demir, M. (2014). *Kars kent coğrafyası*. Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Diakonoff, I. M. (1951). Assiro-Vavilonskie istochniki po istorii Urartu. *Vestnik Drevnei Istorii, II*, 257-356.
- Erdoğan, H. A. (2020). Arkeolojik kültür varlıkları turizmi arkeoturizm planlamasında arkeolog etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 343-351. <https://izlik.org/JA77AD26ZR>
- Emekli, G. (2006). Coğrafya, kültür ve turizm: kültürel turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59. <https://izlik.org/JA65NC63TG>
- Günaşdı, Y. (2016). Doğu Anadolu kaya resimleri ışığında Doyumlu kaya panoları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 391-407. <https://doi.org/10.21563/sutad.187021>
- Gorman, A. (2005), The cultural landscape of interplanetary space. *Journal of Social Archaeology*, 5(1), 85-107. <https://doi.org/10.1177/1469605305050148>.
- Harmankaya, S. ve Tanındı, O. (1996). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri I Paleolitik/Epipaleolitik*. Ege Yayınevi.
- Jusoh, A., Sauman, S. Y., Nayan, N. & Ramli, Z. (2017). Archaeotourism and its Attractiveness in the Context of Heritage Tourism in Malaysia, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7 (4), 1162-1174. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBS/v7-i4/2923>
- Karageçi, D. & Bingöl, A. (2024). Yüzey araştırmaları ışığında Kars'ın Eskiçağ tarihi. Y. Günaşdı, O. Özgül, N. Ceylan, İ. Üngör, A. Bingöl ve M. Karageçi (Ed.), *Bilime ve Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Alpaslan Ceylan'a Armağan* içinde (Cilt 1, ss.383-404). Paradigma Akademi.
- Karageçi, M. (2015). *Arpaçay Havzası'nda tarihi ve arkeolojik araştırmalar*. (Tez No. 425227) [Doktora tezi, Kafkas Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Karageçi, M. (2017). Yüzey araştırmaları ışığında Kars Bölgesi Tunç Çağı kaleleri. P. Pınarcık, B. Gökçe, M.S. Erkek ve S. C. Kandal (Ed.), *Prof. Dr. Recep Yıldırım'a Armağan* içinde (ss.299-328). Bilgin Kültür Sanat.
- Karageçi, M. & Özgül, O. (2019). Kromlekli yapılara Kars'tan bir örnek: Baykara Mezarlığı. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 669-684. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2019.059>
- Karageçi, M., Turanlı, F., Karageçi, D., Taşdöven, B., Erdem, A. & Bingöl, A. (2024). 2022 yılı Kars-İğdir illeri yüzey araştırması. E. Evcin (Ed.), *Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (Cilt 39/3, ss.119-133). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karamağaralı, B. (1998). Ani kazılarına toplu bakış. *Sanat Tarihi Dergisi*, 9(9), 37- 42. <https://izlik.org/JA38KM25GS>
- Kırzioğlu, M. F. (1953). *Kars Tarihi*. Işıl Matbaası.
- Kızılırmak, İ. & Kurtuldu, H. (2005). Kültürel turizmin önemi ve tüketici tercihlerinin belirlenmesine yönelik bir çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 100-120. <https://izlik.org/JA37AX64RD>
- Kozbe, G., Ceylan, A., Polat, Y., Sivas, T., Sivas, H., Şahin, I. & Tanrıver D. (2008). *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri 6 Demir Çağları*, Ege Yayınevi.
- Kökten, İ. K. (1943), Kars'ın tarih öncesi hakkında ilk kısa rapor. *Belleten*, 7(27), 601- 614. <https://izlik.org/JA85CS25YR>
- Kökten, İ. K. (1944). Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da yapılan tarih öncesi araştırmalar. *Belleten*, 8(32), 659-680. <https://izlik.org/JA68XE72TY>
- Kökten, İ. K. (1947). 1945 yılında Türk Tarih Kurumu adına yapılan tarih öncesi araştırmaları. *Belleten*, 11(43), 431-475. <https://izlik.org/JA92NX68AA>
- Kökten, İ. K. (1948). Anadolu'da prehistorik yerleşmeler ve 1944-1948 yıllarında yapılan tarih öncesi araştırmalar. *Türk Tarih Kongresi* içinde (Cilt 4, ss.195-208). Türk Tarih Kurumu.
- Kökten, İ. K. (1953). 1952 yılında yaptığım tarih öncesi araştırmaları hakkında. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 11(2-4), 177-211.
- Kökten, İ. K. (1966). Yazılıkaya'da ve Kurbanaga Mağarasında (Kars-Çamuşlu) yeni diptarih resimleri. *Karseli*, (2/20), 3-16.
- Kökten, İ. K. (1970). Yazılıkaya'da ve Kurbanaga Mağarasında (Kars-Çamuşlu) yeni dip tarih resimleri. *Karseli*, 6(69), 2-16.

- Kökten, İ. K. (1975). Kars çevresinde dip tarih araştırmaları ve Yazılıkaya resimleri. *Atatürk Konferansları* içinde (Cilt 5, ss.95-104). Türk Tarih Kurumu.
- Kuhrt, A. (2017). *Eski Çağ'da Yakındoğu 2*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özbek, O. & Yükmén, B. (2001). Kars, Ardahan ve Iğdır illeri 1997 yılı yüzey araştırması. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 2, 145-153.
- Öztürk, Y. & Yazıcıoğlu İ. (2002). Gelişmekte olan ülkeler için alternatif turizm faaliyetleri üzerine teorik bir çalışma. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 183-195.
- Pedersen, A. (2002). *World Heritage Manuals*, UNESCO World Heritage Centre.
- Pehlivan, M. (1991), *Daya(e)ni/Dia(e)hi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tarhan, M. T. (1983), The structure of the Urartian state. *Anadolu Araştırmaları*, 9, 295-310. <https://izlik.org/JA75ZN35ZW>
- Turhan, M. (1994). *Kültür değişimleri (sosyal psikoloji bakımından bir teknik)*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Usal, A. & Kuşluyan Z. (2002). *Davranış bilimleri, sosyal psikoloji*. Barış Yayınevi.
- Uygur, S. M. ve Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 30-49. <https://izlik.org/JA86MT65HP>
- Üngör, İ. (2016). Orta Asya'dan Anadolu'ya kayalara yazılan Türk kültürü (Dereiçi kaya resimleri). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 357-370. <https://doi.org/10.21563/sutad.187004>
- Yakar, M. & Yılmaz, H. M. (2025). Kültürel mirasın belgelenmesinde modern teknolojilerin rolü. *Kültürel Miras Araştırmaları*, 6(2), 94-110. <https://doi.org/10.59127/kulmira.1805373>
- Yakışık, H. (2025). Türkiye'de sürdürülebilir turizm araştırmaları: 1999–2025 dönemi üzerine sistematik bir inceleme. *Journal of Silk Road Tourism Research*, 5(2), 81-93. <https://izlik.org/JA55XU59XW>

EKLER

Ek 1 Kars ili fiziki haritası

Ek 2 Micingert Kalesi

Ek 3 Zivin Kalesi

Ek 4 Yoğunhasan Kalesi ve kaya mezarı

Ek 5 Köroğlu Kalesi

Ek 6 Borluk Vadisi

Ek 7 Borluk Vadisi kaya resimleri

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: The aim of this study is to evaluate the cultural tourism potential of ancient settlements identified through surface surveys in Kars Province, based on their location, architectural characteristics, state of preservation, and accessibility. In this context, the study seeks to examine the current conditions of archaeological sites, determine priorities for their integration into tourism, and develop strategies tailored to their conservation needs. Furthermore, it aims to provide recommendations for incorporating these settlements into cultural tourism routes, promoting sustainable tourism practices, and supporting local economic development. Ultimately, the study seeks to contribute to establishing a sustainable balance between the preservation of Kars's archaeological heritage and its utilization for tourism purposes.

Method: This study is structured within the framework of a qualitative research approach, combining descriptive and analytical research methods. The core of the research consists of a multilayered analytical process based on archaeological and historical data regarding ancient settlements identified in and around the province of Kars. In this process, both primary sources (such as surface survey reports, field notes, and maps) and secondary sources (including academic publications, inventory catalogues, and museum records) related to regional archaeological surface survey were systematically reviewed to compile a comprehensive inventory of settlements. The archaeological data obtained were interpreted through the lenses of historical geography, cultural heritage management, and conservation planning; the settlements were analyzed based on criteria such as physical location, morphological characteristics, accessibility, and preservation status. The study also utilized current academic literature on cultural tourism, sustainable development, the economic functionality of heritage, and community participation to shape its conceptual framework. Throughout the process, an interdisciplinary perspective was adopted, considering the relationship between history, archaeology, tourism geography, and regional planning in a holistic manner. Thus, the study not only identifies the current state of these heritage sites but also aims to offer a strategic evaluation for their conservation and sustainable integration into cultural tourism.

Findings: The research findings reveal that Kars and its surrounding region possess a rich and multilayered archaeological heritage dating from prehistoric times to the Middle Ages. The castles, mounds, flat settlements, and rock art sites in the region provide valuable insights into the settlement patterns and cultural life of past societies. However, natural factors, human-induced damage, and illicit excavations pose challenges to the preservation of some sites, while deficiencies in transportation, infrastructure, and promotion limit the effective utilization of their tourism potential. Considering their current state of preservation and accessibility, the Micingert and Zivin castles stand out as sites that could be incorporated into cultural tourism routes in the short term, provided that the necessary arrangements are made. In contrast, Kız, Yoğunhasan, and Köroğlu castles require improvements to their infrastructure, along with the completion of conservation and documentation efforts, before they can be developed for tourism. Due to their archaeological and cultural significance and their fragile nature, the rock art sites in Borluk Valley should be regarded as areas requiring priority protection. The inclusion of mounds and flat settlements in tourism activities also requires further scientific research, documentation, and promotional efforts.

Conclusion and Discussion: This study evaluated the cultural tourism potential of ancient settlements identified through surface surveys in Kars Province, based on their location, architectural characteristics, state of preservation, and accessibility. The findings indicate that the region's castles constitute important cultural heritage assets, although their preservation conditions vary due to natural factors and human-induced damage. Accordingly, it is recommended that the Micingert and Zivin castles be incorporated into cultural tourism routes in the short term, while the Kız, Yoğunhasan, and K ro lu castles should be considered for tourism development following infrastructure improvements and conservation efforts. For the rock art sites in Borluk Valley, which are particularly fragile, conservation and digital documentation should be prioritized before any tourism activities are introduced. This classification highlights the importance of developing planning strategies tailored to the specific characteristics of each site. To integrate Kars's archaeological heritage into tourism, thematic routes should be established, transportation infrastructure improved, digital promotion enhanced, and local community participation encouraged. Visitor activities should also be managed in accordance with the preservation requirements and carrying capacities of the sites. Overall, this study proposes a phased approach to tourism planning that considers both the state of preservation and the accessibility of archaeological sites. This approach is expected to contribute to the preservation of cultural heritage for future generations while supporting local economic development.

 ıkar  atı ması Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar  atı ması bulunmamaktadır.

Destek/Finansman Bilgileri

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Yapay Zek  Kullanımı Bildirimi

Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir yapay zek  aracından faydalanılmamı tır.